

Николай Овчаров, Веско Обрешков (София, България)

НАДПИСЪТ ОТ ХОЛЪВНИК И ВЪПРОСЪТ ЗА ЛИЧНОСТТА НА ПЪРВИЯ ТУРСКИ УПРАВИТЕЛ НА НИКОПОЛ

Преди известно време бе публикувана статия, посветена на надписите, съобщаващи за строежа на градове през периода на Българското средновековие¹. В нея се споменава и един текст върху камък, създаден след падането на България под турска власт, но изписан на български език. Става дума за надписа от крепостта Холъвник, намираща се днес на румънска територия непосредствено срещу Никопол и охранявала през Средновековието важния брод от влашката земя към него. Епиграфският паметник е открит при археологическите разкопки на малката твърдина при гр. Турну Мъгуреле и през годините беше обект на много научни изследвания². Един от проблемите е, че втората част от надписа е силно разрушена. От запазеното става ясно, че крепостта се наричала Холъвник и била обновена при цар Баязид Йълдъръм и субаша, от чието име е оцеляла само първата буква – Д. Всичко това се е случило между пролетта на 1397 и началото на 1399 г.

Извършените между 1936 и 1944 г. теренни проучвания показват картината на една многократно преустройвана крепост. Изглежда, че по време на епичните войни на цар Иван Шишман с турците в средата на 90-те години на XIV в. твърдината се е състояла от двойна крепостна стена с ров отпред, като вътрешният зид е бил усилен с няколко масивни полукръгли кули. Център на защитата обаче е била свободностояща кръгла кула в средата на укреплението с диаметър 10 м, дебелина на стената 3 м, от която днес са запазени 7 м. Нейната точна датировка все още е спорна³.

Именно тази кула дава по-късното наименование на твърдината, съхранено в извори от XVII–XVIII в. – Куле, Туре, Турна, Турнул, оттам – днешния Турну Мъгуреле. Дотогава обаче тя носи името Холъвник с варианти като Холивник, Холоник и Холуник според особеностите на турската графична

¹ О в ч а р о в, Н. Надписите за строеж на градове (градъ зидатн) в старобългарската кирилска епиграфика. – Археология, 1996, № 2–3, 53–58.

² Пак там, бел. 7.

³ Български средновековни градове и крепости. Т. 1. Градове и крепости по Дунав и Черно море. Варна, 1981, 140–143.

система, както е в един османски регистър от 1479/1480 г. Като част от създадения в последните земи на Иван Шишман Никополски санджак, Холъвник по това време имал началник (диздар) и постоянен гарнизон от 43 войници, 33 стрелци с лъкове и 8 топчии⁴.

Що се отнася до самото име, вече бе изяснено, че то идва от старобългарската дума „холева“ (гащи)⁵. Тази идея на Ив. Гълъбов се потвърждава в хрониката на Жан дьо Ваврен, където той пише, че в 1445 г. бургундските галери се насочили към Никопол и минали покрай голяма кръгла кула, оградена от стени с формата на гащи. Изглежда, че същото означава едно по-различно наименование, използвано от ранния османски историк Мехмед Нешри – Тон-биргоз. Вероятно то се получава от турското „д(т)он“ (гащи) и турцизираната гръцка дума „биргоз“ (пиргос, ‘кула’)⁶.

Още в документи от края на XIV в. Холъвник бил наричан и Малък Никопол, което отразява местоположението му и връзката с основния град. Според турския хронист Урудж точно край него минал с армията си султан Баязид при похода срещу власите през май 1395 г.⁷ За името Малък Никопол съобщават унгарски документи от XIV–XV в. Държаната от турците здрава крепост създавала много проблеми на християните с насоченото си към Никопол пристанище и контрола върху брода⁸. А според изказана наскоро хипотеза именно пред Малък Никопол през юни 1395 г. е пленен и по-късно безглавен цар Иван Шишман, опитал се да помогне на влашкия воевода Мирчо Стари във войната му с турците. По данни на турска летописна бележка от 1451 г. именно след това Никополската област става османски санджак⁹.

Буквално дни след пленяването на Иван Шишман пристига унгарски флот начело с Николай Гарай и Йоан Мароти. Антоний Бонфиниус разказва за тежката обсада, на която е подложен Малък Никопол. Със стенобитни машини е разрушена по-голяма част от стените и накрая крепостта е превзета¹⁰. Християните я задържат до пролетта на 1397 г., когато спечелилият през есента на 1396 г. прочутата „битка на народите“ край Никопол султан Баязид успява да я отвоюва. Именно тогава са проведени ремонтните работи по укрепителните съоръжения на Холъвник, отразени в надписа.

Както се каза в началото, интересните моменти в този текст са: хронологически първото споменаване наименованието на крепостта, името на управляващия османски владетел и частично запазеното име на провинциалния управител, или диздар, на твърдината. Заслужава внимание фактът, че надписът започва с кръст, а Баязид е наречен „цар“. Това със сигурност свидетелства, че ремонтът и надписът са правени от българи. Но най-загадъчният въпрос несъмнено е за името и титлата на отбелязания там управител.

⁴ Турски извори за българската история (ТИБИ). Т. 2. С., 1966, 313–321.

⁵ Гълъбов, Ив. Приносът на епиграфския материал за решаване на лингвистични проблеми. – Изв. на Нар. музей – Варна, 12, 1976, 32–34.

⁶ Български средновековни градове ..., с. 144.

⁷ Voichon, J.-A. Collection des chroniques nationales. Paris, 1825, 452–453.

⁸ Български средновековни градове ..., с. 146.

⁹ Очаров, Н. Епохата на цар Иван Шишман (1371–1395) – време на героизъм или предателство. – В: История на българите: потребност от нов подход. Ч. 3. Преоценки. С., 2000, 204–205.

¹⁰ Antonii Bonfinii Rerum Ungaricum. Francofurti, 1581, p. 374.

За щастие е оцеляла първата буква от неговото име и в историческите извори съществуват податки какво е то. Според Мехмед Нешри и Ходжа Саадеддин по време на обсадата на Никопол от кръстоносната армия на крал Сигизмунд през 1396 г. управител на крепостта (диздар) е бил един султанов роб на име Д(Т)оган¹¹. Вероятно това е същият османски военен началник, чиято начална буква Д се чете в надписа от 1397–1399 г.

У Мехмед Нешри името Доган се споменава още няколко пъти, но вече в съчетание с определението Б(П)азарлу. Когато в 1388 г. Али паша събира войската за поход срещу Търновска България и владенията на Иванко, се изброяват началниците на Османската армия. Наред с Паша Йигит, сина на Тимурташ – Яхши бей, румелийския ябашия Улу бей субаши, известен още като Саруджа паша, ябашията Инджеджюк Балабан, секбанбашията Мюстеджеб, Папасоглу Шахин, Кутлуджа, Лала Шахин и Кара Мукбил се споменава и Б(П)азарлу Д(Т)оган¹². В този списък прави впечатление отсъствието на големите уджебейове Фируз и Евренос, както и на представители от Михалогулар.

Имената на някои от тези военни ръководители се срещат като топоними в днешна Източна Тракия, тогава ядро на османската държава на Балканите. Тъй като това са били територии, подчинени пряко на румелийския бейлербей, респективно на османския султан, очевидно става дума за местни началници на военно-административни единици. Именно един от тях е бил Базарлу Доган. В публикувани от М. Гьокбилгин турски документи се споменава селото Doganci Bazarlu bey, намирало се в нахията Малкара¹³. Оттук може да се предположи, че това е бил районът на действие на Базарлу Доган преди 1388 г.

По време на завладяването на териториите на Търновска България на север от Стара планина името на Базарлу Доган отново се среща сред тези на най-изявените гаазии. Вероятно в първата половина на 1393 г., непосредствено преди завладяването на Търновград той бил натоварен със задачата да превземе голямата крепост Кос Ова (Косово), намирала се между Шумен и българската столица¹⁴. В цял епизод Мехмед Нешри описва неговата жестокост и коварство при обсадата на българския град¹⁵.

За овладяването на тази крепост дава сведения и Ходжа Саадеддин, като част от тях допълват казаното от Мехмед Нешри. Той пише, че османският военачалник, атакувал твърдината Косово, бил изпратеният с няколко хиляди души Яралъ Доган бей. Преводачката М. Калицин отбелязва, че става дума за същия Базарлу Доган у Нешри, като различията са следствие от изпуснатите диакритични точки в ръкописа. Същото се среща на още няколко места в

¹¹ Nesri, M. Kitab –I cihan-numa. I Cilt. F. R. Unat, M. A. Köymen. Ankara, 1949, 326–327; Нешри, М. Огледало на света. Превод, студия и коментар М. Калицин. С., 1984, с. 127; Саадеддин, Х. Корона на историите. Превод, студия и коментар М. Калицин. С., 1986, с. 189. Друг средновековен автор не споменава това име, вж. Ирек, К. История на българите. С., 1978, 404–405.

¹² Нешри, М. Цит. съч., с. 93.

¹³ Gökbilgin, M. T. Asirlarda Edirne ve Pasa Livasi. Vakıflar-Mülkler-Mukataalar. Istanbul, 1952, p. 168, 217.

¹⁴ Очаров, Н. Епохата..., 198–199.

¹⁵ Нешри, М. Цит. съч., с. 98.

ръкописа, породено вероятно от лошото му разчитане¹⁶. От историческа гледна точка трябва да се подчертае възхищението на турските хронисти от Базарлу Доган, величаещи го като „бей“, „бележит воин“ и „прочут ловец-соколар“.

Нека сега отново се върнем към надписа от Холъвник и разгледаме другия важен елемент освен името – титлата „субаша“. Според изследването на Р. Градева върху османската административна система в българските земи през XV в. „...на по-ниско ниво, във вилаета/нахията стоят субашиите, които обикновено получават най-големи тимари в съответната административна единица. Обикновено те са заими, т.е. владетци на зеамет. Субашиите са натоварени със задачи по опазване на реда и сигурността в своя район, с контрол на спахиите-тимариоти на територията му. Те ги водят и във време на военен поход. Вероятно като техни помощници действат сераскерите/черибашии, които виждаме почти във всички вилаети“¹⁷.

Това определение е много точно по отношение на субашата на един град или малка област, който получава според данните в дефтерите между 10 и 40 хиляди акчета и е ръководител на малка военна единица, подразделение в санджак. Тук не е взет предвид един друг тип субаша, споменаван в нарративните извори. Такива са например румелийският субаша Улу бей, известен още като Саруджа паша¹⁸, субашата Ейне, субашата на Егридир – Кутлу бей, субашата на Сиври хисар – Тимурташ, субашата на Галиполи – Йендже бей¹⁹, и други. Част от тези османски военни дейци са известни от края на XIV в., но субашии като ръководители на големи стратегически военни единици (санджак, османската флота в Черно море и др.) се отбелязват в източниците и по-късно.

Характерен пример за значението на втория тип субаша може да се открие в случая с Галиполи. Когато през двадесетте години на XV в. един от приоритетите на османската външна политика е завладяването на Солун, ролята на управителите на Галиполи за нейното осъществяване е голяма. Основна част от въоръжените стълкновения между венецианци и османци се инспирират именно от тях. Същите са и главни фигури в преговорите с Венеция, която тогава владее Солун. Съществува вероятност точно по това време османският управител на Галиполи да получава и длъжността на командващ турския флот. През 1426 г. subasa (управител) на Галиполи е Calbey (Халил бей), който води преговорите от името на султана²⁰. През 1427 г. пък службата на субаша изпълнява Seridge (Саруджа), който отново преговаря с венецианците като представител на султан Мурад II²¹.

¹⁶ Са а д е д д и н, Х. Цит. съч., 149–150, бел. 287.

¹⁷ Г р а д е в а, Р. Административна система и провинциално управление в българските земи. – В: Българският петнадесети век. С., 1993, с. 48.

¹⁸ Н е ш р и, М. Цит. съч., с. 93.

¹⁹ П а к т а м, с. 86, 95.

²⁰ T h i r i e t, F. Régestes des délibérations du senat de Venise concernant la Romanie. T. 2. Paris, 1959, 234–237; J o r g a, N. Notes et extrait pour servir a l'histoire des croisades au XVe s. T. 1. Paris, 1899, p. 417.

²¹ S p r e m i c, M. Tributi veneziani nel Levante nel XV sec. – St. Veneziani, 13, 1971, p. 238; T h i r i e t, F. Цит. съч., с. 245; И м б ъ р, К. Османската империя 1300–1481. С., 2000, с. 151.

Този тип субаша се появява и в тимарските дефтери. В съответните раздели са описани сумите, получавани от тях, а те винаги са над 90 хиляди акчета²². Ярък пример в това отношение е Шамлу Али. Той е субаша на Солоник (Солун), имащ гулями и докладващ за тимариоти, които не изпълнявали задълженията си²³. Това показва, че Шамлу Али вероятно е бил началник на военна единица (санджак). Същият се среща в извор от 1443/1444 г. като ръководител на военна част във войната срещу крал Владислав Ягело и Янош Хуниади²⁴.

Друг интересен пример се открива в регистър от 1444–1446 г. Там Кастория (Костур) е отбелязана като военно-административната единица вилает със субаша, който управлявал едновременно и Ишин или (област на юг-югозапад от Кастория). Приходът на този субаша бил 112 874 акчета²⁵. Това е една голяма сума за субаша, навеждаща на мисълта, че в областта на Кастория се е формирала военната единица санджак и негов ръководител е бил субашата, още повече че под ръководството му са обозначени две области – Кастория и Ишин или. Може би по-късно субашата на Кастория е приел титлата „санджак бей“. Че Кастория е била военно-административна единица вилает, която има санджак бей, кадии и субашии, се доказва от Лауро Куирини (30–40-те години на XV в.)²⁶ и от ферман от 865 г. по Хиджра (1460 г.): „Köste-rîye vilayetinin sancagi begi ve kadilar ve subasilar“²⁷.

С така събраните сведения бихме могли да се опитаме да определим дали субашата Доган от надписа е бил само управител на отбранителното съоръжение, включващо в едно цяло Голям и Малък Никопол (Холъвник), или пък е представлявал ръководител на Никополския удж. В единия от изворите Доган е наречен „диздар“, а в османската номенклатура това означава 'кастрофилак' или 'крепостен управител'. Не трябва да се забравя обаче, че става дума за един наративен извор и е възможно авторът да е сгрешил или да е употребил термина най-общо, без да влага в него точния му терминологичен смисъл.

Тук не трябва да се отминава героичното държане на Доган при обсадата на Никопол от кръстоносната армия, което Мехмед Нешри описва подробно.

²² Турски документи за историјата на македонскиот народ (ТДИМН). Т. 2. Скопје, 1973, 72–73; Т. 4, 103–112; 157–180. По-характерни са примерите с хасовете на субашата на Кастория (Костур), Клараджа бей, с приход от 112 874 акчета; хасовете на субашата на Калканделен, Хасан бей, син на Зенебиш, с приход 79 753 акчета; хасовете на субашата Доган Куртдџи във вилаета Серес, с приход 99 119 акчета и др.

²³ ТИБИ. Т. 2, с. 299, 315.

²⁴ Писание за верските битки на султан Мурад, син на Мехмед хан. Превод и коментар М. Калицин. С., 1992, 77–78. От приведените примери се вижда, че споменатият Шамлу Али в периода 1443–1444 г. е бил управител (субаша) на Солун.

²⁵ ТДИМН. Т. 2, 72–78.

²⁶ P e r t u s i, A. Le epistole storiche di Lauro Quirini. Sulla caduta di Constantinopoli e la potenza dei Turchi. – In: Lauri Quirini umanista' studi e testi. (=Civiltà veneziana, Saggi 23). Firenze, 1977, p. 238, 252. В бележка под линия на с. 252 А. Пертузи пише, че в друг препис (BS) на писмото на мястото на Konstantini се отбелязва Konstantreli. Данните се съдържат в писма от 1458 и 1464 г., но са от периода на 30-те години на XV в., вж: Z a h a r i a d u, E. Lauro Quirini and Turkish Sandjaks (ca. 1430). – Journal of Turkish Studies, 11, 1987, p. 245; О б р е ш к о в, В. Сведенията на Лауро Куирини като извор за военно-административното деление на балканските територии на Османската държава до средата на XV в. (под печат).

²⁷ A l g ü n d ü z, A. Osmanli Kanunnameler ve Hakuki Tahlilleri. Kitap 1. Istanbul, 1990, p. 506.

Той очевидно става доверено лице на Баязид, след като успява да му предаде от обсадения град: „Имаме си всичко в изобилие, а щом и честитият ни падишах е тук, хич не ни е страх от неверниците!“ На което султанът отвръща със задоволство: „Ха сега да ви видя! Аз пък ще се появя като светкавица, като му дойде времето!“²⁸ Възможно е след победата Доган да е получил съответните почести и повишения.

Във всеки случай по наше мнение надписът от Холъвник вече дава статута на ръководител на никополския удж. Диздарът отговаря само за отбраната, снабдяването с провизии, поддържането и ремонта на крепостта, докато субашата е отговорен освен за тези, така и за останалите дейности в прилежащите крепости и подчинените им райони. Макар и обединени в стратегическата отбрана на Никополския удж, а по-рано на Търновското царство, двете крепости са имали самостоятелни отбранителни съоръжения, които се ръководели от отделни управители диздари. Същата картина е описана в регистри, направени сто години по-късно²⁹. Най-сетне ако именно диздарът бе заповядал поправянето на крепостта, там щеше да стои думата „диздар“, а не „субаша“.

Имайки предвид употребената в надписа терминология и реда на изброяване (цар = султан и областен управител), смятаме, че въпросният субаша Доган е бил управител на Никополския удж. Още повече че използваната титла по това време обозначава точно областни управители, подчинени непосредствено на съответния бейлербей. А като цяло става въпрос за съхраняване на древната традиция на строителните надписи за изграждане или обновяване на градове. Началото е сложено още в Римската империя, но има своето продължение във Византия и България. Задължителната формула включва името на владетеля и областния управител, комуто е поръчан строежът и който отговаря за неговото изпълнение³⁰.

Що се отнася до идентичността между пълководеца Базарлу Доган и субашата Доган, това е въпрос, чийто отговор днес не е категоричен. Заслугите на тази личност във войната срещу Търновското царство позволяват да се допусне, че именно на него е дадена за управление последната столица на Иван Шишман. Ако се касае за един и същи човек, би могла да се изгради просопографска картина на част от кариерата на видния османски военачалник Базарлу Доган:

1. *Преди 1388 г.* Местен ръководител на военно-административна единица в Източна Тракия.

2. *1388 г.* Един от пълководците на великия везир Али паша в похода му срещу Търновска България.

3. *1393 г.* Като командващ няколко хиляди души му е възложена задачата да превземе важната крепост Косово между Шумен и Търновград.

4. *1396 г.* Ръководител на гарнизона, отбраняващ Никопол срещу кръстоносната армия на крал Сигизмунд.

²⁸ Н е ш р и, М. Цит. съч., с. 127.

²⁹ В регистъра на зеамети и тимари на мустахфъзи в Никополския санджак от 1479 г. са отбелязани поотделно диздар на крепостта Никопол и диздар на крепостта Холъвник, вж: ТИБИ. Т. 2, с. 299, 315.

³⁰ О в ч а р о в, Н. Надписите за строеж на градове..., с. 54.

5. 1397–1399 г. Като субаша на Никополския удж ръководи ремонтните дейности в крепостта Малък Никопол (Холъвник) и управлява от името на османската държава последните области на Търновското царство.

Nikolai Ovčarov, Vesko Obreškov (Sofia, Bulgaria)

THE HOLUVNIK INSCRIPTION AND THE QUESTION OF THE IDENTITY OF
THE FIRST TURKISH GOVERNOR OF NIKOPOL

(Summary)

An interesting moment in Bulgaria's dramatic history of the late 14th c. is examined in the article. It is the question of a known but not completely deciphered epigraphic monument in Bulgarian, dated 1397–1399. In it reference is made the renovation of the fortress Holuvnik, situated on the left bank of the Danube and guarding the ford to the important town of Nikopol. The repairs were carried out on the orders of Sultan Bayazid, under the supervision of the subaşı of whose name only the first letter has survived – D.

After the examination of various written sources the two authors reach the conclusion that in the text reference is made to the subaşı Dogan, the governor of Nikopol and the Uc of Nikopol who in 1396 defended the big fortress against the crusaders of King Sigismund. Another important observation is that perhaps Dogan was identical with the eminent Ottoman commander Bazarlu Dogan, participant in the campaign of the Grand Vezir Ali Paşa against Turnovo Bulgaria in 1388 and the military operations that followed.